

TÜRK LEHÇELERİ ARASINDA AKTARMA MESELELERİ ve “ABAY YOLU” ROMANI

Mustafa UĞURLU

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Türk Dünyasının kültür bütünlüğü; üretilen bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak bilinmesiyle sağlanabilecektir. Bunun önündeki önemli engel ise, bugün Türk Dünyasında tarihî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan farklı yazı dilleri ve yazı sistemlerinin kullanılıyor olmasıdır. Bu engeli kısa vadede aşmanın en kolay yolu, bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak yazı dillerine aktarılmasıdır.

Şimdiye kadar diğer Türk topluluklarında meydana getirilen eserlerin pek azı Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bunlardan birisi, Kazak Türklerinin önde gelen bilim ve sanat adamlarından olan Muhtar Avezov’un “Abay Jolu” adlı romanıdır. “Abay Yolu”, hem yazarın, hem de Kazak edebiyatının şaheseridir. Eserin konusu, Kazak Türklerinin en önde gelen şair, düşünür ve devlet adamlarından biri olan Abay Kunanbayulı (1845-1904)’nın hayatıdır.

Lehçeler arası aktarma yapmanın kendine göre zorlukları vardır. Yayımlanan aktarma metni de bunu teyit etmektedir. Bu çalışma, “Abay Yolu” adlı eserden hareketle iki lehçe arasında aktarma yaparken düşülebilecek hata tiplerini ortaya çıkarmak gayesiyle yapılmıştır. Bunun sonucunda; Kazak ve Türkiye Türkçesi arasında yapılacak bir aktarmada “kelime”, “yapı” ve “dizim” yönünden hatalar yapılabileceği belirlenmiş; bunlardan kaçınmak için tekliflerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler:

Abay Yolu, Aktarma, Türk lehçeleri, Yalancı eş değer

GİRİŞ

Türk Dünyasının yakınlaşması, son zamanlarda siyasî engellerin büyük ölçüde ortadan kalkmasına rağmen, arzu edilen düzeyde değildir. Bu yakınlaşma ancak, karşılıklı olarak bilim, kültür ve sanat eserlerinin iyi bilinmesiyle sağlanabilecektir. Bunun önündeki en önemli engel ise, Türk Dünyasının dil bakımından bir bütünlük göstermemesi, yani bugün Türk Dünyasında tarihî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan farklı yazı dilleri ve yazı sistemlerinin kullanılıyor olmasıdır. Bu engeli kısa vadede aşmanın en kolay yolu, bilim, kültür ve sanat eserlerinin karşılıklı olarak yazı dillerine aktarılmasıdır. Kanaatimizce, Türk lehçeleri arasındaki aktarma meselesi, günümüz Türkolojisinin en önemli konuları arasında olmalıdır. Lehçeler arası aktarmanın nazarî yönü ve teknikleri iyi bilindiği takdirde ancak, bu çalışmalar doğru ve hızlı yapılabilecektir. Türk Dünyasında kullanılan yazı dillerinden aktarma yapmak isteyenleri, önemli ve gerekli; aynı zamanda görüldüğü kadar kolay olmayan bir görev beklemektedir.

TÜRK LEHÇELERİ¹

Bugün Türk dünyasında (“Turcia”) tahminlere göre yaklaşık yüz elli milyon insan yaşamaktadır. Bunların konuşma şekilleri, kendi içinde bir anlaşma birliği teşkil eden ve diğerinden çeşitli yönlerden ayrılan “dil alanları”nı oluşturmaktadır. Asıl Türk kütlesinin yaşadığı sahalarda, dil alanlarının sınırları birbirinin içine girmiş vaziyettedir.

Bu dil alanlarının bir kısmı, normlaştırılarak “yazı dili” hâline getirilmiş, bir kısmı ise sadece konuşmada kullanılmaktadır. Yazı dili olanların bazıları, kendi topluluğunun “ikinci dili” durumuna düşerken bazıları işlenmiş, zengin bir edebî yazı dili hâline gelmişlerdir.

Türk dil alanlarının birbirleriyle örtüşme de-

receleri aynı değildir. Bu yazı dillerinin birbirlerine aktarılmasında karşılaşılan kolaylıklar veya zorluklar ise, lehçelerin birbirleriyle örtüşme derecelerine; aralarındaki farkların azlığına veya çokluğuna; bir başka deyişle, birbirlerine olan yakınlık veya uzaklığa göre değişmektedir.

Kaynak (“genetik”) bakımından aynı olan dil alanları, büyük ölçüde birbirlerine benzerler. Bilindiği üzere, bugün kullanılan Türk yazı dilleri; Uygurca, Bulgarca, Kıpçakça, Oğuzca gibi temel lehçelere dayanmakta; bunlar da kendi aralarında birbirlerine farklı uzaklıktaki ikincil lehçelere bölünmektedir. Meselâ, ikisi de Oğuzcaya dayanan Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin örtüşme oranları yüksek olmasına rağmen, Türkiye Türkçesi ile temeli Kıpçakçaya dayanan Kazak Türkçesi söz konusu olduğunda bu oran düşmektedir.

Ancak, aynı temel lehçeye dayanan ikincil lehçelerin birbirleriyle örtüşme oranları da eşit değildir. Meselâ, Kıpçak kolundan olan Tatar-Kazak-Başkurt yazı dillerinin karşılıklı olarak örtüşme oranları aynı değildir.

Bundan başka, Türk lehçelerinin birbirlerine olan yakınlık ve uzaklıklarına, tarih boyunca toplulukların kendi aralarında kurdukları iktisadî, kültürel vb. münasebetlerin de önemli tesiri vardır. Örnek: Kaynak bakımından Kıpçak grubuna giren Nogay, Kazak ve Tatar Türkçelerinin, Türkiye Türkçesine benzeme oranları, birbirlerinden çok farklıdır. Çünkü, bir kültür muhiti olan Kazan ile İstanbul arasında Sovyetler Birliği öncesi dönemlerde gerçekleşen yoğun ilişkiler, Kazan-Tatar Türkçesine bir çok “Osmanlı unsurunu”nun girmesini sağlamış; bu durum, iki lehçenin birbirine benzeme oranını yükseltmiştir.

MUHTAR AVEZOV VE “ABAY YOLU”

Muhtar Omarhanulı Avezov, Kazak Türklerinin önde gelen bilim ve sanat adamlarındandır. 1897 yılında Semey vilayetinin Abay (Şıngıs) il-

çesinde doğmuştur. Eğitime, medresede başlamış; Rus okullarında devam etmiştir. Böylece, bir yandan geleneksel kültürü öğrenme fırsatını; diğer yandan Rus ve Avrupa edebî eserlerini tanıma fırsatını bulmuştur.

1917 yılından itibaren gazete ve dergilerde makale ve hikâyeleri yayımlanmaya başlamıştır. 1922 yılına kadar Semey ve Orenburg'da resmî görevlerde bulunmuştur. 1928 yılında, Leningrad Üniversitesinin Filoloji Fakültesini bitiren Muhtar Avezov, vefat ettiği 1961 yılına kadar çeşitli üniversitelerde ders vermiş; bilim ve sanat çalışmalarını da kesintisiz sürdürmüştür. Yazarlık hayatında, hikâye, roman ve tiyatro türünde birçok eser vermiştir. Önemli hikâyeleri arasında, “Korğansızdñ Küni” (Korumasızların Günü), “Kökserek”, “Karaş-Karaş Okıyğası” (Karaş-Karaş Vak'ası), “Karalı Suluv” (Yaslı Güzel) sayılabilir. 1949 yılında “Abay” romanı ile devlet ödülü kazanmıştır. 1959'da, “Abay Yolu” romanına devrinin en büyük ödülü olan “Lenin ödülü” verilmiştir.

“Abay Yolu”, hem yazarın, hem de Kazak edebiyatının şaheseridir. Eserin konusu, Kazak Türklerinin en önde gelen şair, düşünür ve devlet adamlarından biri olan Abay Kunanbayulu (1845-1904)'nın hayatıdır. Yazar, eserini uzun bir hazırlık döneminden sonra kaleme almıştır: Gençliğinden itibaren halk arasında anlatılan destan, masal ve hikâyeleri, kullanılan deyimleri öğrenmiş, Abay'ın şiirlerini ezberlemiş; aynı zamanda Abay'ın hayatıyla ilgili anlatılanları derlemiş, onun yaşadığı dönemi ve Kazak kültürünü daha yakından tanıma yolunda sürekli araştırmalar yapmıştır. Bundan dolayı eser, Kazak kültürünü yansıtan değerli bir ansiklopedi niteliğindedir. Eserde “Abay'ın yolu”, şehirdeki okulundan ayrılarak obasına dönen bir çocuk olarak başlamakta ve olgun bir şair ve düşünür olarak hayata veda etmesiyle sona ermektedir. “Abay Yolu” romanının dört cildi boyunca, Abay'ın hayatı etrafında devrinin tarihî ve sosyal olayları, Kazak

boyplarının birbirleriyle ve Rus yönetimi ile olan ilişkileri, bir gelişme çizgisi içinde anlatılmış; değişik insan tipleri, âdet ve gelenekler ayrıntısıyla verilmiştir. Eserin, Kazakça 1989 baskısına “Roman-Epopeya” kaydının konulması da bunu göstermektedir.

Eserin dili hakkında Türkiye Türkçesine aktarmasının “Giriş” kısmında şu kayıt vardır: “Muhtar Avezov, önceden var olan edebî dili kullanmakla birlikte eskiden beri Kazakların çeşitli bölgelerinde halk arasında kaybolma tehlikesiyle yüzyüze gelen renkli ve canlı kelimeleri, hatta Özbek, Kırgız, Azerbaycan, Türkiye ve diğer Türk lehçelerindeki ortak kelimeleri eserlerinde kullanıp edebî dile kazandırarak Kazak edebî dil hazinesini daha da zenginleştirmiştir”. Örnek olarak da, “gülmek” fiilinin 48 farklı kelime ile ifade edildiği verilmiştir (AY 1, XXI). Bu elbette, Kazak Türkçesinin genel anlaşmayı sağlayacak bir yazı dili olma süreciyle ilgili özel bir durumdur.

“ABAY YOLU” ROMANINDAKİ AKTARMA MESELELERİ

Muhtar Avezov'un “Abay Jolu” (= AJ 1; AJ 5; AJ 6) adlı romanının bir kısmı², Zeyneş İsmail ve Ahmet Güngör tarafından “Abay Yolu” adıyla iki cilt hâlinde (= AY 1; AY 2) Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Aktarmayı yapanların iki kişi olması; birinin Kazak Türkçesini, diğerinin Türkiye Türkçesini ana dili olarak bilmesi, aslında aktarmanın başarılı olması için en ideal şartları oluşturmuştur. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, lehçeler arası aktarmalar, görüldüğü kadar kolay olmayan bir iştir. Yayımlanan aktarma metni de bunu teyit etmektedir.

Biz bu çalışmamızda, iki lehçe arasında aktarma yaparken düşülebilecek hata tiplerini, “Abay Yolu” adlı eserden faydalanarak ortaya koymaya çalışacağız. Bu kısa ve dar çerçeveli çalışma, Türk lehçeleri arasındaki aktarma mese-

lelerini bütünüyle açıklamak için elbette yeterli değildir ve bunu gaye de edinmemektedir.

Bu çalışmada; “kaynak lehçe” olan Kazak Türkçesi (= Kaz.) aslının sonunda “AJ”; “hedef lehçe” olan Türkiye Türkçesi (= Ttü.) cümlelerinin sonunda “AY” kısaltması bulunmaktadır. Kanaatimizce doğru olan şekil, “>>” işaretinden sonra verilen cümledir. Dikkat çekilmesi istenen yerlerin altı çizilidir.

Kazak ve Türkiye Türkçesi dikkate alındığında “Abay Yolu” romanında karşılaşılan aktarma hataları aşağıdaki şekilde gruplanabilir.

Kelime hataları

Aşlını koruma: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir kelimenin Ttü.nde bulunmamasına rağmen, aynen kullanılması hatalarına rastlanmaktadır.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *kişi* kelimesi aktarmaya aynen alınmıştır. Oysa Ttü.nde bunun eş değeri *küçük* kelimesidir (Ercilasun 1991, 526); bk. *kişi* < *kiçi* < Eski Türkçe “*kiçig*: little, less, least” (Tekin 1968, 350). Burada *kişi* kelimesi bir özel isim değildir. Çünkü, cümlelerin bağlamından anlaşıldığına göre, bölgenin yönetiminde birinci sırada olan Kunanbay’a, *ağa sultan* (AJ 1, 81) da deniliyordu. İkinci sıradaki yönetici, Rus asıllı Mayır; üçüncü sıradaki yönetici ise “küçük sultan” olarak adlandırılan birisiydi.

Kunanbay bölgeyi yönetenlerin başıydı. Mayır başkan yardımcısıydı. Üçüncü adam, kişi sultan olarak anılıyordu (AY 1, 121).

Kunanbay okrugtu baskaratın prikazdın baştuğı, Mayır orınbasarı bolatın. Üşinşi adam - kişi sultan ataluvşı edi (AJ 1, 81).

>> *Kunanbay bölgeyi yönetenlerin başıydı. Mayır başkan yardımcısıydı. Üçüncü adam, “küçük sultan” olarak adlandırılıyordu.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede, *kudagiy* “dünürün hanımı”³ kelimesi aktarmaya aynen alınırken *men* kelimesi, Ttü.deki eş değeri “ile”yle aktarılmıştır.

Kudagiyle damada tahsis edilmek üzere üç beyaz ev ayrıca özenle kurulmuş (AY 1, 261).

Kudagiy men küyevlerge arnalıp üş ülken ap-pak üy oñaşarak tiğilgen eken (AJ 1, 179).

>> *Dünürlerle damada tahsis edilmek üzere üç büyük ve bembeyaz keçe çadır ayrı bir yere kurulmuştu.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede, *kök moyun* “gök boyun” (= bir kaz türü) kelimesi ve buna eklenen yapma hâli eki aynen aktarmaya da alınmıştır. Özel bir ad olarak *kök moyun* kelimesi korunsu bile yapma hâli ekinin Ttü.deki eş değeri verilmeliydi.

Kök moyundu sırtüstü yakalayıp kursağından boğan mavi kuş süzülerek uçtu (AY 2, 146).

Kök moyundu, şalkasınan ustap, jemsavınan bürgen kök kus sozıla kölbedi (AJ 1, 377).

>> *Gök boyunu sırtından yakalayıp kursağından boğan boz kuş süzülerek uçtu.*

Aşlını uyarılama: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir kelimenin Ttü.nde bulunmamasına rağmen, ses denkliği vs. dikkate alınarak uyarlanması hatalarına rastlanmaktadır. Oysa Kaz.deki bu kelimeler için Ttü.nde uygun kelimeler bulunmaktadır. Aktarıcının hedef dildeki kelime imkânlarını bilmesi gerekir.

Aşağıdaki cümlelerin bağlamına göre, Kaz.deki *mezgil* kelimesinin, Ttü. karşılığı “öğün”dür; bk. Ercilasun 1991, 674; krş. “*mezgil*: mevsim; günün, ayın veya senenin belli zamanları” (Oraltay 1984, 197). Ttü.deki eş değeri, sözlüklerden kolayca bulunabilecek olmasına rağmen, *mezgil* kelimesi *mezel* şeklinde uyarlanmıştır. Böyle bir hataya düşülmesinde her hâlde, Kaz.nde -g sesi taşıyan bazı kelimelerin eş değerinin Ttü.nde -g’siz olması rol oynamıştır. Örnek: Kaz. *bilgen* = Ttü. *bilen* vs.

Onlara bir mezel sıcak yemek ver (AY 1, 329).

Solarğa künine bir mezigil ıstık ıstap berip otur (AJ 1, 227).

>> *Onlara her gün bir öğün sıcak yemek ver.*

Aşağıdaki cümlede de, genel olarak Kaz.ndeki ş- sesinin, Ttü. dengi ç- olması yüzünden⁴ aktarıcılar, sözlüklere bakmak gereği duymaksızın Kaz. *şokı-* fiilini, *çoku-* şeklinde uyarlamışlardır; krş. ”*şoqu-*: *kuşun gagasıyla yerden bir şeyi alması*” (Oraltay 1984, 313). Aşağıdaki cümlelerin bağlamına göre Kaz. *şokı-* fiilinin Ttü.ndeki eş değeri, *oy-* fiilidir.

Bizim halkta “karga karganın gözünü çoku-maz derler!” dedi (AY 2, 208).

Bizdiñ halıkta “karğa karğanıñ közin sokumaydı” deysi edi - dedi (AJ 1, 419).

>> *Bizim halkta “karga karganın gözünü oymaz derler” dedi.*

Kaz.ndeki, *jelik-* fiili, Ttü.nde kullanılmaktadır. Ttü.nde bunu karşılayabilecek farklı kelimeler vardır; bk. “*celig-*: *heveslenmek, kudurmak, delirmek*” (Oraltay 1984, 99). Aktarıcılar, her hâlde Kaz.ndeki *j-* sesinin, Ttü.nde *y-* olması yüzünden⁵, sözlüklere bakmak gereği duymaksızın Kaz. *jelik-* fiilini, *yelik-* şeklinde uyarlamışlardır. Aşağıdaki cümlelerin bağlamına göre, birisi bir başkasına kızgınlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla “kudurmak” tercih edilebilir.

- *Aşağılık fakirin kızının, kapıma yanaşmaya bile hakkı var mıydı? İşte şimdi duvak altında yelikip gece gündüz şarkı söyleyerek başımda oynayıp duruyor (AY 2, 81).*

- *Siiñiri şıkkan kedeydiñ kızı bosağamdı kö-rüvge teñ be edi! Endi mine, jelek astında jeligin jasıra almay, künde-künde änin şırkap, töbeme oynap otur (AJ 1, 335).*

>> - *Baldırı çıplağın kızı, kapımı bile görme-yey lâyük mıydı? Şimdi ise duvağın altında ku-durup her gün şarkı söyleyerek başımda oynuyor.*

Yalancı eş değer kelimeler: Bir kelimenin, ses ve yapı bakımından aynı veya lehçeler arasındaki düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen şekli, Türk lehçelerinde bulunabilir.

Ancak bu iki kelimenin anlam alanları (“Wortfeld”)⁶ birbiriyle tamamen veya az bir oranda örtüşebilir veya hiç örtüşmeyebilir. Bu çalışmada, Kaz. ve Ttü.nde eş değer gibi gözükmelerine rağmen anlam alanları bakımından tamamen örtüşmeyen kelimeler “yalancı eş değer kelimeler” olarak adlandırılacaktır.

Aktarılan eserde, Kaz. ve Ttü. için “yalancı eş değer” olan kelimeleri kullanma hatalarına da sıkça rastlanmaktadır. Bunlar iki grupta toplanabilir.

Anlam alanları tam örtüşmeyen kelimeler:

Aşağıdaki cümle, anlam alanları tam örtüşmeyen, bir başka deyişle örtüşme oranları az olan kelimelere çok uygun bir örnektir. Zira, Kaz. cümledeki *üy* kelimesinin ses bakımından karşılığı olan *ev*, Ttü.nde de kullanılmaktadır. Ancak, bu kelime Kaz. aslıyla bazı durumlarda anlam bakımından örtüşmekte, bazı durumlarda ise örtüşmemektedir. Çünkü Kaz. *üy* kelimesinin karşılığında Ttü.nde *ev* ve *çadır* olmak üzere iki kelime bulunmaktadır. Kaz. *üy* kelimesini Ttü.ne aktarırken cümlelerin bağlamına dikkat etmek gerekir. Ayrıca, bu cümlede olduğu gibi, yardımcı göstergeler de bulunuyorsa yanlış yapma ihtimali azalır. Bu elbette iki lehçeyi bilen aktarıcılar için geçerlidir. Kaz.nde *üy sal-* Ttü.nde “ev yapmak”ı karşılarken, *üy tik-* Ttü.nde “çadır kurmak”ı karşılamaktadır; krş. Oraltay 1984, 233; 286. Ayrıca, bu cümlede *oñaşa* kelimesinin Ttü.nde *özen* olarak aktarılması da aktarıcılarının işlerine özenmediklerinin bir göstergesidir. Zira, bu kelime Kaz.de başka bir anlamda kullanılmaktadır; bk. “*oñaşa*: *kalabalıktan uzak, ayrı, kendi başına*” (Oraltay 1984, 211); krş. Ttü. “*özen*: Kaz. *zer, zeyin, ijdahat*” (Ercilasun 1991, 684).

Kudagiyle damada tahsis edilmek üzere üç beyaz ev ayrıca özenle kurulmuş (AY 1, 261).

Kudagiy men küyevlerge arnalıp üş ülken ap-pak üy oñaşarak tiğilgen eken (AJ 1, 179).

>> *Dünürlerle damada tahsis edilmek üzere*

üç büyük ve bembeyaz keçe çadır ayrı bir yere kurulmuştu.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *ton* kelimesinin ses bakımından karşılığı olan *don*, Ttü.nde de kullanılmaktadır. Ancak, bu kelime Kaz. aslıyla anlam bakımından ancak Ttü.nin bazı ağzlarında örtüşmekte; yazı dilinde ise “elbise, giysi” kelimesiyle karşılanmaktadır; bk. Parlatur 1998, 623; 694. Bu cümlede geçen *şapan* ise Türkiyelilerin artık kullanmadığı cinsten, eskiden kullanılan “kaftan” a benzer bir elbisedir; krş. “*şapan: ce-kef*” (Oraltay 1984, 307).

Bu Kaz. cümlelerin yanlış aktarılmış biçimi de Ttü.nde anlamlıdır; ancak M. Avezov, yazdığı metinde, kamçılanacak insanın “donunun çıkarılacağından” bahsetmemektedir. Aktarıcı, yazarın tasavvuruna saygı göstermelidir.

/.../ tam o sırada onu yere yıkıp donuyla elbisesini dürüp Kamısbay kamçıyı havaya kaldırdı (AY 1, 103).

/.../ osı kezde onu jığıp salıp, tonı men şapanın türüp tastap, Kamısbay kamşını kaykayta köterip aldı (AJ 1, 68).

>> */.../ tam o sırada onu yere yıkıp elbisesiyle kaftanını yukarı sıyırıp Kamısbay kamçıyı havaya kaldırdı.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *it* kelimesi Ttü.nde de kullanılmaktadır. Ancak, bu kelime Kaz. aslıyla anlam bakımından tam örtüşmemektedir; bk. “*it: (hakaret yolu). Köpek*” (Parlatur 1998, 1121). Bu cümlelerin bağlamına göre, avda karşılaşan iki kişi konuşmaktadır ve bir “av köpeği”nden bahsedilmektedir. Bunu karşılayan kelime ise Ttü.nde “tazi”dir; bk. Parlatur 1998, 2159.

- *Avlanıyor musun? İtin nerede?* (AY 1, 249).

- *Añ avlap jürmisiñ? İytiñ kayda?* (AJ 1, 171).

>> - *Avlanıyor musun? Tazın (~ köpeğin) nerede?*

Kaz. *kök* kelimesini bazı durumlarda Ttü. “mavi” kelimesi karşılayabilir. Ancak aşağıdaki

cümlede bu kelime, bir atın tüy rengini belirtmek için kullanılmaktadır. Aktarıcılar dışında herkes, şimdiye kadar “mavi” renkli bir kırsrağın yetişti-rilemediğini bilir. Böyle bir bağlamda, Kaz. *kök* kelimesi Ttü.nde “boz”, “kır” vb. kelimeleriyle karşılanabilir.

- *Hey, mavi kırsrağın bugünkü hizmeti yeter* (AY 1, 256).

- *Öy, kök biyeniñ bügingi eñbegi jetedi* (AJ 1, 175).

>> - *Hey, boz kırsrağın bugünkü hizmeti yeter.*

Eğer aktarıcılar, “doğan” diye bir “papağan”ı tarif etmiyorlarsa Ttü.nde “mavi doğan” da olmaz. Böyle bir bağlamda, Kaz. *kök* kelimesi Ttü.nde “boz”, “kır”, “kırçıl”, “ak” vb. kelimele-riyle karşılanabilir.

Mavi doğan “pırr” edip aniden avcı kolundan yere doğru süzüldü (AY 2, 144).

Kök karşığa lıp etip, añşı kolunan jerge karay tüsti (AJ 1, 376).

>> *Boz doğan ansızın “pırr” edip avcının kolundan yere doğru süzüldü.*

Anlam alanları hiç örtüşmeyen, “gerçek” ya-lancı eş değer kelimeler: Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *degen* kelimesinin ses ve yapı bakımından Ttü.nde karşılığı *diyen*’dir. Ancak, burada bu kelime Ttü.ne tamamen başka bir kelime kullanı-larak aktarılmak durumundadır. Bir başka deyiş-le, *degen* ve *diyen* kelimeleri anlam bakımından hiç örtüşmemektedir. Bu cümlelerin Ttü.ne yanlış aktarılmış biçimi de anlamlıdır; ancak M. Avezov bunu kastetmemiştir.

- *Rus’un geçmişteki şairi Puşkin diyen birisi olmuş. Onun şiirini Kazakça’ya çeviren Abay, dedi* (AY 2, 446).

- *Orıstiñ bayağıda ötken akını Puşkin degen kişi bolğan eken, sonıñ sözi. Kazakşağa avdarğan Abay - dedi* (AJ 1, 580).

>> - *Rusların eskiden Puşkin adında (~ diye)*

bir şairi varmış. Onun şiiri. Kazakça'ya çeviren Abay, dedi.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *soyulğan* ve *bas alma-* şekillerini, ses ve yapı bakımından Ttü.nde *soyulan* ve *baş alma-* karşılamaktadır. Aktarıcıların, *başını alma-* değil de (*bir şeyden*) *başını alama-* demek istediklerini iyi niyetle tahmin etmekteyiz. Yine de, bu kelimeler Kaz. ve Ttü.nde anlam bakımından eş değer değildir, yani birbirleriyle örtüşmemektedir. Kaz.de *soyul-*, Ttü.de *kesil-* fiiline; *bas alma-* ise *başını kaldırma-* şekline anlam bakımından eş değerdir; bk. “*soyl-: kesilmek*” (Oraltay 1984, 242).

Aygerim'in haşlattırduğu yeni *soyulan* semiz kulunun eti pişmek üzereydi. El yıkayıp yemeğe oturmayı Aygerim buyur ettiğinde Abay, sabah-tan beri *başını almadığı*, hiç kıpırdamadan devamlı okuduğu kitabı kapatıp bir kenara koydu (AY 2, 254).

Äygerim askızıp otırğan, jañada *soyulğan* semiz kulınuñ eti pisip kalıp edi. Kol juvıp, aska oturuvarın Äygerim ötingende, Abay tañerteñnen *bas almay*, bir kibir etpey, üzgülsiz okıp otırğan kitabın javıp, şetke koydı (AJ 1, 451).

>> Aygerim'in kaynatmakta olduğu yeni *kesilen* semiz kulunun eti pişmişti. Aygerim, ellerini yıkayarak yemeğe gelmesini rica ettiğinde Abay, sabah-tan beri *başını kaldırmadan*, hiç kıpırdamadan sürekli okuduğu kitabı kapatıp bir kenara koydu.

Aşağıdaki cümlede, Kaz. *avız tiy-*'i Ttü.ne, ses bakımından karşılığı olan *ağız değ-* şeklinde aktarmak, hem yapı hem de anlam bakımından mümkün değildir. Yapı bakımından, *ağzını* (~ *ağızlarını*) *değdir-* şeklinde aktarılabilir. Ancak aşağıdaki cümlede bu ifade, “tadına bakmak” veya “bir yudum almak” anlamında kullanılmaktadır.

Abaylar, Böcey evinde *kımız ağız değıp* dışarıya çıkararak o meclise geldiler (AY 1, 282).

Abaylar, Böjey üyinen *kımız avız tiyip*, tıska şığıp, sol jıynğa keldi (AJ 1, 194).

>> Abaylar, Böcey'in evinde *kımızın tadına bakarak dışarıya çıkıp oradaki topluluğa katıldılar*.

Aşağıdaki cümledeki *dil çıkar-* ifadesi Ttü.nde “alay etmek, eğlenmek” anlamında kullanılmaktadır; bk. Parlatur 1998, 586. Ancak, Kaz. aslında bu anlamda kullanılmamıştır; krş. “*tili şıktı: konuşmaya başladı*” (Oraltay 1984, 286). Bu cümlemin bağlamına göre, iki kişi tartışmaktadır ve bir alay etme de söz konusu değildir.

- *Ukalalık yapma, dilini çıkarma!* Bunlar büyük hanım, biz kumayız ya... eziyet çekeceğiz elbet (AY 1, 109) .

- *Jağalaspa, şığarma tiliñdi!* Bular beybişe, biz tokal göy... tepki körmekpiz göy (AJ 1, 72).

>> - *Ukalalık yapma, çok konuşma!* Bunlar büyük hanım, biz kumayız ya... eziyet çekeceğiz elbet.

Aşağıdaki Kaz. cümle “gerçek” yalancı eş değer kelimelerle ilgili çok ilginç bir durumu göz önüne sermektedir: Cümlede geçen *analık zarın şığar-* ifadesi, sadece Kaz. ş- Ttü. ç- denkliliği dikkate alınarak *analık zarını çıkar-* olarak Ttü.ne aktarılmıştır. Bunun anlamı, Ttü. bilen birisi için açık değildir. Çünkü, *zar* kelimesinin sözlükteki karşılıklarından bazıları⁷, önünde ve arkasında bulunan kelimelerle birlikte uyumlu ve anlamlı gözükmektedir. Cümlemin bağlamında, Karacan adında bir kadının çocuğunun ölümüyle ilgili bir durum tasvir edilmektedir. Yine de Ttü.-ne aktarılan cümleden, Karacan'ın “neyini çıkardığı” belli değildir. Kaz. *analık* ve *şığar-* kelimeleri, genel olarak Ttü.nde *analık* ve *çıkar-*'a eş değerdir. Kaz. *zar* kelimesi, Ttü. için yalancı eş değerdir. Farsça *zâr*'dan gelen Kaz. *zar* kelimesinin anlamı sözlüklerden “araştırılarak”⁸ bulunsa bile, önünde ve arkasındaki kelimeler, “eş değer”leriyle aktarıldığı sürece doğru anlaşılabilir. Oysa burada, Kaz. *zar* kelimesi “feryat; feryat figan”⁹ anlamında kullanılmaktadır ve *analık zarın şığar-*, “feryat figan etmek” olarak anlaşıl-

malıdır; krş. “zâr: (sesle) ağlayan, inleyen” (Devellioğlu 1993, 1168); “zar: üzüntü, keder” (Oraltay 1984, 115).

Burada dikkati çeken nokta şudur: Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, yalancı eş değer bir kelime, birlikte kullanıldığı eş değer kelimeleri bile yalancı eş değer hâline getirmektedir.

Az sonra ağlaşmalar dinip Karacan analık zarını çıkarıp biraz ağıt söyledi (AY 2, 139).

Azdan soñ köp jılavlar basılıp, Karajan jalğız özi analık zarın şığarıp, azırak joktav ayttı (AJ 1, 373).

>> *Bir müddet sonra ağlaşmalar dindi; sadece Karacan, analığın verdiği acıyla feryat ederek¹⁰ biraz daha ağıt yaktı.*

Yanlış kelime seçimi: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir kelime veya ifadenin yanlış seçilen kelimelerle Ttü.ne aktarılması hatalarına çok sık rastlanmaktadır. Bu yüzden, olabildiğince az ve tipik örnekleri vermeye çalışacağız. Bu durumda aktarılan metinde, asıl metinde kastedilen tam yansıtılmamakta; bazen de tam tersi bir anlam çıkmaktadır.

Aşağıdaki cümlede geçen, “Kunanbay’ın, Cidebay’daki obaya el ayak olması”ndan ne anlaşılması gerektiği belli değildir. Zira, Ttü.nin yazı dilinde, “el ayak olmak” yoktur; bk. Parlatur 1998, 688 vd. Ttü.nin gündelik dilinde “el ayak olmak”tan belki “birisi geldiğinde saygıyla ve te-laşla ağırlamaya çalışmak” anlaşılabilir. Kaz.deki *kırın karap jür-* ile ise, böyle bir durum asla kastedilmemektedir; krş. “*qırın qaradı: yüzünü çevirdi, ters baktı*” (Oraltay 1984, 188).

Bu nedenle Cidebay’daki obaya Kunanbay’ın el ayak olmasını her zaman kendi açısından faydalı görüyordu (AY 1, 338).

So sebepti Jidebaydağı avılğa Kunanbaydñ kırın karap jürgeñin ardayım özine paydalı köretin (AJ 1, 233).

>> *Bu sebeple Cidebay’daki obaya Kunan-*

bay’ın olumsuz bakmasını her zaman kendisine faydalı görüyordu.

Aşağıdaki Kaz. cümlede *keşe* kelimesine sözlükte “dün, akşam” karşılıkları verilmektedir; bk. Oraltay 1984, 133. Ancak, cümlenin bağlamına bakıldığında bu kelimelerin seçimi yanlıştır. Çünkü bu cümleler, cediti Kengirbay’ı hatırlayan birisinin sözleridir. Ttü.nde bu durumu ifade edecek uygun bir kelime bulunmaktadır.

- *Ooo, Kengirbay, Kengirbay! Ervahlarına ne oldu senin? Böyle miydi? Dünleri yolunu sapıtan kız hakkında verdiğin kararın?* (AY 2, 410).

- *Va, Keñgirbay, Keñgirbay! Ärvahına ne bop edi seniñ? Oñı ma edi, keşegi azğan kızğa aytkan seniñ joluñ* (AJ 1, 557).

>> - *Oy Kengirbay, Kengirbay! Ruhuna ne oldu senin? Böyle miydi, eskiden yoldan çıkan kıza verdiğin hükmün?*

Aşağıdaki Ttü. cümlede geçen “Tatyana’nın Mektubu”nu *geçir-* ibaresinden ne kastedildiği anlaşılabilir. Cümlenin bağlamından, “Tatyana hatı”nın, Rus şairi Puşkin’in şiirinin Abay tarafından Kaz.ne tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Ttü. cümleye göre bu şiir, iki kişi tarafından dombıra¹¹ ve sesle “geçir”ilmektedir. Sözlükte verilen anlamlar içinde, “dombıra” ve “ses”le yapılabilen *geçir-* fiiline en uygunu “yola çıkan birini uğurlamaya gitmek”tir; bk. Parlatur 1998, 827. Ttü. okuyucusu için, “şiiri uğurlamaya gitmek” ise anlamlı değildir. Bu cümle, Kaz. *aytuvda bol-* ifadesinin Ttü.ne “meşk etmek” şeklinde aktarılmasıyla doğru hâle getirilebilir; bk. Parlatur 1998, 1545.

Onların hepsi kopye ettikten sonra bu gece boyunca birisi dombırayla birisi sesiyle daima “Tatyana’nın mektubu’nu” geçirdiler (AY 2, 446).

Olar tegis köşirip bolğan soñ, oñı keş boyun-da birev dombıramen, birev ünmen ilğiy “Tatyana hatın” aytuvda boldı (AJ 1, 580).

>> *Herkes kopye ettikten sonra, o gece bo-*

yunca dombıra eşliğinde hiç durmadan “Tatya-na’nın Mektubu”nu meşk ettiler.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen jala kıp ayt “yalan söylemek” ifadesinin, Ttü.ne hangi sebeple biberle-¹² olarak aktarıldığını her hâlde aktarıcılardan başkası asla bilemez.

Aygerim’in hayatı boyunca aklına dahi gelmeyen böyle kötü bir karakteri ve büyülenmeyi yakıştırarak biberlemişler (AY 2, 88).

Äygerimniñ ömirde oyına kelip körmegen jat minez, tåkapparlık siyaktınıñ bärin jala kıp aytkan (AJ 1, 340).

>> Aygerim’in, hayatı boyunca aklına bile getirmediği, karakterine hiç uymadığı hâlde, ki-birli olduğu yolunda da birçok läf uydurmuşlar.

Aşağıdaki Ttü. cümlede “uzanan” kelimesi yanlış seçilmiştir. Çünkü, bu durumda “bıyıkların bedene uzandığı” anlaşılmaktadır. Asıl metinde ise, sadece “bıyıkların uzun olduğu”ndan söz edilmektedir.

İri, gösterişli bedenine, şu günlerde iyice uzanan düzenli bıyıkları çok yakıştırıyor (AY 2, 19).

Kesek suluv bitimine, bul künde uzarınkırap sıkkan kıyık murtı da jaksı jarasadı (AJ 1, 296).

>> İri, gösterişli bedenine, şu günlerde iyice uzayan düzgün bıyıkları çok yakıştırıyor.

Aşağıdaki Kaz. cümlede basım ırktan arıl ibaresi, Ttü.ne “başım belâdan ayıklamak” şeklinde aktarılamaz. Çünkü, Ttü.nde ayık- fiili, “ayılmak, kendine gelmek, uyanmak, akli başına gelmek” demektir; bk. Parlatur 1998, 174. Bu fiil, genellikle “baygınlık” veya “sarhoşluk” gibi kavramlarla birlikte kullanılır. Sözlüklere bakılmış olsaydı, doğru kelimeler seçilerek aktarma yapmak mümkün idi; bk. “arıl-: arılmak, bitmek, kesilmek, iyileşmek, kurtulmak”; “iyrek: çizgi, karma karışık, zig zak çizgiler” (Oraltay 1984, 21; 121).

Hatta versem de başım beladan ayıkır mıydı? (AY 1, 196).

Tipti bersem de, başım ırktan arılar ma edi?

(AJ 1, 133).

>> Hatta versem de başım belâdan kurtulur muydu?

Aşağıdaki cümlede Kaz. atı-jönin ibaresi, aktarıcılarının tercih ettiği dolambaçlı ifade olmadan da Ttü.ne aktarılabilir. Eğer bu uzun ifade tercih edilecekse doğrusunun bilinmesi gerekirdi; bk. Parlatur 1998, 1639.

- Şarkıyı kimin söylediğini bilmiyorum. Kimin nesi neyin fesi olduğunu sormadım. Sadece gördüğümde aklımı oynattım (AY 2, 36).

- Ändi kim salğanın bilgem jok. Atı-jönin de suramadım. Tek kördim de, esim şığıp kaldı (AJ 1, 307).

>> - Şarkıyı kimin söylediğini bilmiyorum. Adını sanını (~ neyin nesi kimin fesi olduğunu) da sormadım. Sadece gördüm ve aklımı oynattım.

Aşağıdaki cümlede Kaz. kolin bir silte- ibaresi, Ttü.ne kelime kelime “elini bir (kere) sallamak” olarak aktarılabilir. Ancak, aktarıcılarının da doğru anladığı üzere burada “bırak, boş ver” anlamında bir hareket söz konusudur. Fakat, Ttü.nde “eliyle boş verip” ibaresi kastedileni hiç karşılamamaktadır.

Eliyle boş verip arkasına dönerek çekip gitti (AY 2, 178).

Kolin bir siltep, burılıp jürip ketti (AJ 1, 399).

>> Elini “boş ver” manasında sallayıp arkasına dönerek çekip gitti.

Aşağıdaki cümlede Kaz. kökke ulut-, Ttü.nde “göge ulutmak” demektir. Metindeki bağlama göre, ellerinden mallarını aldırın insanlar, kendi durumlarını ifade ederken bu cümleyi kullanmaktadır. Aktarıcılar da durumu doğru anlamıştır. Ancak, hedef lehçenin imkânlarını iyi bilmedikleri için yanlış kelimelerle aktarmışlardır. Hele Ttü.nde, Ellerimizi havada kaldırdımız, cümlesinin kolayca, “elini havaya kaldırmak” = “teslim olmak” olarak çağrışım yapabileceği göz önüne alınır, aktarmanın hiç de başarılı olduğu söylenemez.

Ellerimizi havada kaldırdınız akrabalar!
(AY 2, 390).

Kökke ulıtıp kettiñ, aǵayın! (AJ 1, 543).

>> *Bizi mahvedip (~ ellerimizi koynumuzda bırakıp) gittiniz, aǵalarım!*

Aşağıdaki üç cümle, yanlış kelime seçiminin ilginç örnekleridir. Aslında doğru kelime, kolaylıkla bir sözlükten bulunabilecek olmasına rağmen aktarıcılar, hedef lehçeyi bilmediklerinin farkında olmadıkları için bu tür hatalara düşmüşlerdir. Lehçeler arası aktarmalarda belki de en tehlikeli durum, kaynak veya hedef lehçeyi bilmediğinin farkında olmamaktır. Bir kelimenin gerçek anlamının bilinmediği hâlde “bilinirmiş gibi” sezgilerle hareket ederek, sözlüğe bakılmaması, “tuhaf” aktarmalara yol açacaktır. İlk cümlede, Kaz. *salmak* kelimesinin karşılığı “ağırbaşlılık”tır; bk. Oraltay 1984, 233. Ttü.nde bu durum elbette “vakar” kelimesiyle karşılanabilir; ancak “vakur”la karşılanamaz; bk. “*vakar: ağırbaşlılık*”; “*vakur: ağırbaşlı, onurlu*” (Parlatır 1998, 2327; 2329). İkinci cümlede ise, birbiriyle hiçbir anlam bağlantısı olmayan “zulüm” ve “zulmet” kelimeleri karıştırılmıştır; bk. “*zulüm: acımasızlık, haksızlık, eziyet, cefa*”; “*zulmet: karanlık*” (Parlatır 1998, 2521). Üçüncü cümlede, *diş bileğle-* olarak verilen kısmın doğrusu “diş bilemek”tir; bk. Parlatır 1998, 601.

- *Bey, böyle bir yolculuğunda suçlamak bir yana, naz etsem, o bile densizlik olur! diye kocasının yüzüne vakurla baktı* (AY 2, 15-16).

- *Mırza, mınaday saparıña kına tügil, naz etsem, onum bilmestik bolar edi! dep küyeviniñ betine salmakpen karadı* (AJ 1, 294).

>> - “*Bey, böyle bir yolculuğunda seni suçlamak şöyle dursun, naz etmek bile densizlik olur*” diyerek kocasının yüzüne *vakarla* baktı.

- *O az bile, at vermek bir yana, bizim birer cılız atımızı çaldıklarını söylemiyor musunuz? deyip Erenay’la Darkembay çektikleri zulmeti açmaya başladılar* (AY 2, 337).

- *Onısı ol ma, at bermek tügil, özimizdiñ bir*

bir şolağımızdı tağı kağıp ketkenin aytpaystıñdar ma! - dep, Erenay men Därkembay jañada kör-gen tñ bir öktemdik zorlıktñ betin aşa bastadı (AJ 1, 508).

>> *Erenay ve Darkembay, “Sadece o mu, at vermek şöyle dursun, bizim bütün cılız atlarımızı bile alıp gittiklerini söylemiyor musunuz.” diyerek gördükleri zulmü açmaya başladılar.*

Beklediği, diş bileğlediği sadece bir kişi (AY 1, 103).

Kütkeni, tisin başkanı birev-ak (AJ 1, 67).

>> *Beklediği, diş bileği sadece bir kişi.*

Kelimeler arası uyumsuzluk: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir ifadenin Ttü.ne, birlikte kullanılmayan kelimelerle aktarma hatalarına da rastlanmaktadır. Kullanılan kelimeler, temelde doğru olmasına rağmen, hedef lehçenin zaman içinde oluşturduğu, âdeta birbirlerinden ayırlamaz söz birliklerini bilmemek yüzünden aktarma başarısız olmuştur.

Aşağıdaki cümlede Kaz. *sıbana kiris-* “sıvanarak girişmek” demektir; krş. “*sıban-: kolları sıvamak*” (Oraltay 1984, 251). Ancak aktarıcılar, Kaz.nde olduğu gibi “kol” kavramıyla Ttü.nde hem “el”i, hem de “kol”u anlamaktadır ve hedef lehçenin iyi bilinmemesi yüzünden hangisinin nerede kullanılacağı hususunda şaşırılmışlardır. Zira, “söz birliği” açısından Ttü.nde “eli sıvamak” mümkün değildir. Bir başka deyişle burada, kaynak lehçenin bir bütün olarak algıladığı ve bir tek kelimeyle ifade ettiği anlam alanının, hedef lehçede ikiye bölünmesi söz konusudur.

Ulcan da kendi işine ellerini sıvadı (AY 1, 289).

Uljan da öz mindetine sıbana kirisipti (AJ 1, 199).

>> *Ulcan da kendi işine girişti (~ kollarını sıvadı).*

Aşağıdaki Ttü. cümlede de “söz birliği” açısından “Allah’ın izin etmesi” değil, “izin vermesi” mümkündür.

- *Allah izin ederse, halk yaylağa göçüp siz Çıngıs'ı aşarken biz de geliriz* (AY 2, 27).

- *Kuday buyırsa, el jaylavğa köşip, özderiñiz Şıngıs asa bergen şakta, biz de jetemiz* (AJ 1, 301).

>> - *Allah izin verirse, halk yaylaya göçüp siz Çıngıs'ı aşarken (~ aştığımız sırada) biz de geliriz.*

Kelime eksikliği: İncelediğimiz metinde, Kaz. aslında bulunduğu hâlde Ttü.ne aktarılırken bazı kelimelerin eksik bırakılması yüzünden kastedilenin anlaşılacağı veya yanlış anlaşıldığı durumlara da rastlanmaktadır. Bu hataların, aktarıcılardan mı, yoksa dizgi hatasından mı kaynaklandığını söylemek zordur.

Metinde geçen *kerme* kelimesinin anlamı “germe, at bağlanması için çekilen ip” olarak açıklanmıştır. Ttü.nde bulunmayan bu kavram için *germe* kelimesi kullanılabilir. Bu durumda her hâlde, damat tarafından gelen “insanlar” germeye bağlanamazlar. Oysa Ttü. cümleden bu anlaşılmaktadır.

Damat tarafının hepsi eyerli olarak kermedeymiş (AY 1, 267).

Küyevlerdiñ attarı tegis ertteveli, kermede eken (AJ 1, 184).

>> *Damatgilin atlarının hepsi eyerli olarak germedeymiş.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *etik*¹³ kelimesi aktarmaya alınmadığı ve *şapan* kelimesi olması gereken yerde olmadığı için âdeta “yüksek ökçe ve elbise giymek” gibi bir yanlış bir ifade ortaya çıkmaktadır.

Sadece bu değil, kızıl manat ile yüksek ökçe, elbise giyip başkalarından farklı sivri tepeli tımağa üki takmak bu bölgenin bütün damatlarının geleneğidir (AY 1, 262).

Ol gana emes, kızıl manat şapan men biyik ökçe etik kiyip, elden erekşe uzın töbe tımakka ügi tağıp aluv bul öñirdiñ bar küyevine jol bolatın (AJ 1, 180).

>> *Sadece o değil, kızıl manattan¹⁴ kaftan ile yüksek ökçe çizme giyip başkalarından farklı olarak uzun tepeli tımağa¹⁵ puhu tüyü takmak bu bölgenin bütün damatlarının uyduğu bir gelenektir.*

Ağız kelimeleri kullanma: İncelediğimiz metinde, Kaz. bir kelimenin aktarımında, Ttü.nin yazı dilindeki şekil yerine, ağızlardaki şeklinin tercih edilme hatasına da rastlanmıştır. Bu hata, ya aktarıcılardan ya da dizgicinin özensizliğinden kaynaklanmaktadır.

Aşağıdaki cümlede Kaz. *tükirik* kelimesinin Ttü.nin yazı dilindeki karşılığı “tükürük”tür (Ercilasun 1991, 906). Aktarılan cümlede ise, bazı Anadolu ağızlarında rastlanan “tükümük” kelimesi tercih edilmiştir. Görüleceği üzere, aktarılan cümlede başka hatalar da vardır. Ancak, bu tür hatalara diğer kısımlarda değinildiği için burada üzerinde durulmayacaktır.

Oyazla çene çeneye gelip, tüyleri diken diken olup ağızından tükümükleşer saçarak sert konuşmuş (AY 2, 176).

Oyazdñ betine betin takap, tügin atıp, tükiriğin şaşa, kattı söylegen (AJ 1, 397).

>> *Oyaz ile, gözüne bakarak cesurca, ağızından tükümükleşer saçarak tartıştı.*

Yapı hataları

Aslına “şekle” uygun aktarma: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir “yapı”yı (“Morphem”), Ttü.ne şekil yönünden benzer, ancak görev bakımından eş değer olmayan yapılarla aktarma hatalarına rastlanmaktadır. Oysa Kaz.deki bu yapıların görevlerini tamamıyla karşılayabilecek yapılar, Ttü.nde de bulunmaktadır. Hedef dilin bu konudaki imkânlarını aktarıcının bilmesi gerekir.

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *-Glz* fiilden fiil yapma (ettirgenlik) ekinin Ttü.de *-Dir, -t, -r*

gibi farklı karşılıkları vardır. Böyle bir durumda, hedef lehçenin kelime hazinesine uygun olanının seçilmesi gerekir.

- Çay getirtir (AY 2, 370).

- Şay ükelgiz (AJ 1, 530).

>> - Çay getirt!

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen -AsI sıfat-fiil ekinin, bazı durumlarda Ttü.ne -AcAK sıfat-fiil ekiyle çevrilmesi mümkündür; ayrıntılı bilgi için bk. Korkmaz 1995 a. Ancak, aşağıdaki cümlede geçen Kaz. *kelesi* kelimesinin Ttü.ndeki eş değeri, şekil olarak dengi olan *gelecek* değil, tamamen başka, *ertesi* kelimesidir. Bağlam dikkate alınmadığı, sadece şekle bakıldığı takdirde, burada olduğu gibi “Gelecek gün yola çıktı” gibi tuhaf ifadeler ortaya çıkabilir.

Gelecek gün Kunanbay oba, memleketiyle, çocuklarıyla sessizce vedalaştıktan sonra idarecilerle birlikte yola çıktı (AY 1, 236).

Kelesi kün Kunanbay avıl, avdanımen, balaşğalarımın ündemey köristi de, ulıktarğa erip atka mindi (AJ 1, 161).

>> Ertesi gün Kunanbay tanıdıklarıyla, çocuklarıyla sessizce vedalaştıktan sonra önde gelen kişilerle birlikte yola çıktı.

Aşağıdaki cümleler, bir yapı şeklinin “şeklen” ve yanlış aktarılmasına çok uygun ve ilginç örnekler teşkil etmektedir. Zira, Kaz.ndeki -Uvmen *birge* şeklinin Ttü.ndeki şeklen karşılığı -mAKla *birlikte*’dir. Bilindiği üzere, Kaz.nde fiillerin mastar şekli -Uv ekiyle yapılırken Ttü.nde -mAK ekiyle yapılmaktadır. Kaz.nde *men* vasıta hâli bildiren edatın Ttü. karşılığı *ile* veya -IA; *birge* kelimesinin eş değeri de *birlikte*’dir. Böyle şekli şekline uyan yapı birliklerinin iki lehçedeki görevleri ise hiç örtüşmemektedir. Kaz.ndeki -Uvmen *birge* şekli, Ttü.ne eş değeri olan -nIn *yanı sıra* vasıtasıyla doğru olarak aktarılabilir.

Yazınki gibi değil, şimdi kalın elbiseler giymekle birlikte, evlerde ateş yakıp, evin yan duvarlarını keçeyle örtüp asgariyete getirip

oturmaları gerek (AY 1, 223).

Jazğı kündey emes, kazır jılı kıyımder kiyiyimen birge, baspananı da ot jağıp, işine kiyiz tutup, ıkşandı kıp otratın boluv kerek (AJ 1, 152).

>> *Yazınki gibi değil, şimdi kalın elbiseler giymenin yanı sıra, evin içini de keçeyle örterek ateş yakmak ve her şeyde tutumlu olmak gerek.*

Soğuk hava, çamura karşı, uzun çizme, kalın cepken, deri paltolar giymekle birlikte, devamlı bindikleri dayanıklı şahsi atları da değiştiriyorlarmış (AY 1, 223).

Suvık tün laysaň küngə arnap saptama, kalın şekpen, eltiri işikter kiyiyimen birge, menşikti, mingiş attarın da avıstırıp kele jatkan (AJ 1, 152).

>> *Soğuk havaya ve çamura karşı uzun çizme, kalın cepken, deri paltolar giymenin yanı sıra, sürekli bindikleri dayanıklı atlarını da değiştiriyorlar.*

Yalancı eş değer yapılar: Kaz.nde ve Ttü.nde ses bakımından aynı veya düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldikleri bilinen, fakat “kullanım alanı” veya görevi bakımından az bir oranda örtüşen veya hiç örtüşmeyen yapı şekilleri de vardır. Bu tür yapılar, çalışmamızda, “yalancı eş değer yapılar” olarak adlandırılacaktır.

Aktarılan eserde, Kaz. ve Ttü. için “yalancı eş değer” olan yapıları kullanma hatalarına da rastlanmaktadır. Bunlar iki grupta toplanabilir.

Kullanım alanı az oranda örtüşen yapılar:

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen -GAn sıfat-fiilini Ttü.nde karşılayan şekil sadece, düzenli ses denklikleriyle aynı kaynaktan geldiği bilinen -An değildir. Bunun yanında, -DIK ve -mİş şekilleri de kullanılmaktadır. Bu durumda, -GAn sıfat-fiilinin Kaz.ndeki “kullanım alanı” veya görevi, Ttü.nde üç yapı tarafından paylaşılmaktadır. Kaz.ndeki -GAn sıfat-fiilinin kullanım alanının sadece bir bölümünü, Ttü.ndeki ses bakımından dengi olan -An örtmektedir. Bir başka deyişle, -Gan ve -An sıfat-fiilinin kullanım alanları az bir

oranda örtüşmektedir. Aktarıcılar, kaynak lehçe-deki bir şeklin, hedef lehçede birden fazla karşılığı olduğu durumlarda cümlenin bağlamına dikkat etmelidirler.

Evgeniy Petroviç, Abay'ı uzun zamandan beri arayan bir dostu gibi kıvançla karşılaşmış (AY 2, 316).

Evgeniy Petroviç Abaydı köpten kerek etken dosınday, kuvanıp karşı alğan (AJ 1, 494).

>> *Evgeniy Petroviç, Abay'ı çoktan beri aradığı bir dostu gibi sevinçle karşıladı.*

Kaz.ndeki *-KI* ve Ttü.ndeki karşılığı *-ki* aitlik eki, kullanım alanları bakımından bazı durumlarda örtüşmekte; bazı durumlarda ise örtüşmemektedir. Bir başka deyişle, Kaz.ndeki *-KI* şeklinin kullanım alanının sadece bir bölümü, Ttü.ndeki sesçe dengi tarafında örtülmekte; diğer bölümlerini başka yapılar örtmektedir. Dolayısıyla elimizdeki metninde olduğu gibi bağlama dikkat edilmeden yapılacak bir aktarma başarılı da olmaz.

Aşağıdaki cümlelerde ise Kaz. *-KI* ile Ttü. *-ki* eklerinin kullanım alanları örtüşmektedir. Burada Kaz. *-KI* eki, Ttü.ne doğru bir şekilde aktarılmıştır.

- *Hey, mavi kırsığın bugünkü hizmeti yeter* (AY 1, 256).

- *Öy, kök biyenin bügingi enbegi jetedi* (AJ 1, 175).

>> - *Hey, boz kırsığın bugünkü hizmeti yeter.*

Bu nedenle Cidebay'daki obaya Kunanbay'ın el ayak olmasını her zaman kendi açısından faydalı görüyordu (AY 1, 338).

So sebepti Jidebaydağı avılğa Kunanbaydın kırın karap jürgenin ürdayım özine paydalı köretin (AJ 1, 233).

>> *Bu sebeple Cidebay'daki obaya Kunanbay'ın olumsuz bakmasını her zaman kendisine faydalı görüyordu.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *-KI* eki,

Ttü.ndeki karşılığı *-ki* ekiyle aktarılamaz. Çünkü, Kaz.ndeki *keşki şay* ile Ttü.ndeki *akşamki yemek* (= "bir gün önceki akşam yemeği") anlam bakımından örtüşmemektedir. Aşağıdaki cümlede geçen *keşki şay* şekli, Ttü.ne ancak ikinci unsurun iyelik eki almasıyla kurulan bir isim tamlaması şeklinde aktarılabilir; yani *keş-ki şay* = *akşam şay-ı* ("akşam yemek-i").

Bugün akşam, üst düzey bürokratların evinde çok lamba yakılıp akşamki yemeğin bol sofrası yayıldığı Losovski'ye selâm vermek için Abay gelmişti (AY 2, 368).

Osı kün keşke, ulıktar üyelerine köp şamdar jağılıp, keşki şaydın mol dastarkandarı jayılp jatkan şakta, Losovskiye amandaskalı Abay kelgen edi (AJ 1, 529).

>> *O akşam, üst düzey bürokratların evinde lambalar yakılıp akşam yemeğinin (~ çayının) zengin sofraları hazırlandığı sırada Abay, Losovski'ye hâl hatır sormak için gelmişti.*

Aşağıdaki Kaz. cümlede ise, *-KI* eki, Ttü.ne isim tamlaması şekliyle de aktarılamaz. Kaz. *soñğı künder*, ne Ttü.nde kullanılmayan **sonki günler* ile, ne de anlam bakımından tamamen farklı bir durumu ifade eden *son günleri* şekliyle aktarılabilir. Zira burada, birisinin "son günleri"nden, yani ölümünden söz edilmemektedir.

Son günleri çoğunlukla eline dombıra alarak, akıcı ezgiler çalıyor, hoş şarkılar söylüyor (AY 1, 239).

Soñğı künder köbinşe dombıra alıp, möldir küyler, suluv änder tarta berüvşi edi (AJ 1, 163).

>> *Son günlerde (~ son zamanlarda) genellikle dombırayla akıcı ezgiler, güzel şarkılar çalıyor.*

Kullanım alanları hiç örtüşmeyen, "gerçek" yalancı eş değer yapılar: Aşağıdaki cümlelerde geçen *-mAK* şekli, ses bakımından aynı olmasına rağmen, Kaz.nde niyet ifadeli gelecek zamanın 3. teklik şahıs çekiminde¹⁶ kullanılmakta; Ttü.nde ise fiillerin mastar şeklini kurmaktadır.

Dolayısıyla, kullanım alanları hiç örtüşmemektedir. Bu yüzden -mAK şekli, Kaz. ve Ttü. için “gerçek” yalancı eş değer bir yapıdır.

Şimdi ne de olsa bir ışığa aceleyle ilerleyip atılıyor. Hatta ateş de olsa bu ilerler vaziyette kendini o alevlerin içine atmak (AY 2, 37).

Endi ne de bolsa bir sävlege asığa umtılıp, usınıp tur. Öртеп keteri ot bolsa da, sol usınğan boyında talpınbak ta, kulamak (AJ 1, 307).

>> *Şimdi bir ışığa doğru hızla koşup gitmekte. Ateşte yanacak da olsa, yolunda devam edecek ve hedefine doğru gidecek (~ devam etmek ve hedefine doğru gitmek istiyor.)*

Aşağıdaki Kaz. cümledeki -p otur- şeklinin kullanım alanı ile Ttü.nde ses yönünden dengi olan -Ip otur-'unki örtüşmemektedir. Böyle bir aktarımda otur-, Ttü.nde tam fiil olarak, yani sağdır- ve oturan şeklinde anlaşılır. Bu ise Kaz.ndeki cümlede kastedilmemekte, sadece sağdır- hareketinin “sürekli” olduğu vurgulanmaktadır.

Etin arkasından Süyindik'in çoktan beri sağdırurp oturan kısraklarının sarı kızı da geldi (AY 1, 168).

Et artınan Süyindiktin köpten savğızıp oturğan kısrakların sarı kızı da keldi (AJ 1, 114).

>> *Etin arkasından Süyindik'in çoktan beri sağılan kısraklarının sarı kızı da geldi.*

Aşağıdaki cümlede de, Kaz. -p tur- şeklinin kullanım alanı ile Ttü.nde ses yönünden dengi olan -Ip dur-'unki örtüşmemektedir; yani Kaz. süyip turğan, Ttü.nde öperek duran'a eş değer değildir. Yukarıda belirtildiği üzere böyle bir aktarımda dur-, Ttü.nde tam fiil olarak anlaşılır. Kaz.ndeki cümlede ise sadece öp- hareketinin sürekli olduğu kastedilmemektedir.

Tam bu sırada kurnaz yaşlı hanım, bunun o evden çıkışına şüphelenip hemen yerinden kalkarak kendi evine gelmişti. Kızını kucaklayıp öperek duran Markabay'a:

- Tüh, Allah belânı versin! diyerek başıra çağıra üzerine yürüdü (AY 2, 120).

Däl osı kezde takıs kempir bunın anav üyden ketisine senbey, atkıp şığıp, öz üyine kelgen edi, kızın kuşaktap, süyip turğan Markabay'a:

- Vay, töbeñden jortkır! dep akıra jügirdi (AJ 1, 360).

>> *Tam bu sırada kurnaz yaşlı kadın, onun evden gittiğine inanmayarak hemen yerinden kalkıp kendi evine gelmişti. Kızını kucaklayıp öpmekte olan Markabay'a:*

- “Tüh, Allah belânı versin!” diye bağıarak üzerine yürüdü.

Yanlış yapı seçimi: İncelediğimiz metinde, Kaz.nde bulunan bir yapının anlamı ve görevini karşılayamayan bir yapı ile Ttü.ne aktarılması hatalarına rastlanmaktadır. Bu durumda aktarılan metinde, asıl metinde kastedilen tam yansıtılmamakta; bazen de tam tersi bir anlam çıkmaktadır.

Aşağıdaki Ttü. cümleler, anlam bakımından doğru değildir. Bunda, -manun yanısıra ve -makla birlikte şekillerinin yüklemeleri ile uygunsuzluğu rol oynamaktadır. Çünkü bunlar, Kaz. -GAndAn baska ve -Uv arkılı şekillerinin Ttü.ndeki uygun eş değerleri değildir. Oysa bu şekilleri karşılayabilecek yapılar, Ttü.nde bulunmaktadır: Kaz. -GAndAn baska, -mAnIn dışında vb.; -Uv arkılı ise -DIK + (iyelik eki) için vb. şekillerle doğru olarak aktarılabilirler.

Abay cimri olmamanın yanısıra neyin uygun olduğunu âdet olarak da bilmiyordu (AY 1, 285).

Abay äytevir sarañ bolmav kerek değenden baska, ne layık ekenin dâldi bilmeytin (AJ 1, 196).

>> *Abay, “çok cimri olmamak gerek” demenin dışında (~ demekten başka) neyin uygun olduğunu iyi bilmiyordu.*

Abay'a öfkelenmekle birlikte Dilda'nın böyle sert, mağrur ve soğuk tutumu gün geçtikçe artıyordu (AY 2, 49).

Dildä Abayğa ıza boluv arkılı osınday katkıl, pañ, suvık bop bara jatır edi (AJ 1, 315).

>> *Dilda, Abay'a kızdığı için öyle sert, mağrur ve soğuk duruyordu.*

Dizim hataları

Türk lehçeleri arasında dizim (“Syntax”), yani kelime veya dil birliklerinin cümle içindeki yerleri ve diğer dil birliklerine bağlanma şekilleri bakımından da farklar vardır. Ancak, bu farklar ses, kelime ve yapıdaki farklar kadar fazla değildir. Buna rağmen elimizdeki aktarma metninde bu türden hatalara da rastlanmaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir:

Kelime dizimi ile ilgili hatalar: Aşağıdaki Kaz. cümlede geçen *toğaylı kalıñ şabındı* şeklinde dizilen kelimeler, Ttü.ne bire bir karşılıklarıyla *ormanlı sık ot* olarak aktarılamaz. Kelimelerin anlamları dikkate alınmadan yapılacak aktarmalarda Ttü. için burada olduğu gibi tuhaf ifadeler ortaya çıkabilir¹⁷. Ttü. okuyucuları, böyle bir ifadeden “sık otların içindeki ormanı” anlarlar. Bu ise Ttü.deki “orman” kavramına uymamaktadır; krş. “*toğay: orman, ağaç ve bitki yığını*” (Oraltay 1984, 272); Ttü. “*koru: Kaz. toğay*”; Ttü. “*orman: Kaz. orman*” (Ercilasun 1991, 500; 664). Aşağıdaki Kaz. cümlelerin Ttü.ne doğru aktarılabilmesi, kelimelerin diziminde değişiklik yapılması veya *toğay* kelimesinin anlamını yeniden gözden geçirilmesiyle mümkündür.

Eğerli atların hepsi kışlağın yukarisından aşağıya doğru uzanan ormanlı sık ot içinde yayılıyormuş (AY 1, 98) .

Ertteveli attıñ barlığı da, kıstavdan joğarı, tömen sozulğan toğaylı kalıñ şabındıñ boyunda öreleqli jür eken (AJ 1, 65).

>> *Eğerli atların hepsi kışlağın yukarisında, aşağıya doğru uzanan sık otlu ormanın (~ sık otlu korunun) kenarında yayılıyordu.*

Aşağıdaki cümlede, *şam* “mum, lâmba”¹⁸ kelimesinin sıfatı olarak kullanılan *köp* kelimesi Ttü.ne sözlük karşılığı olan *çok* kelimesi kullanı-

arak aktarılamaz. Burada *lâmba* kelimesi çokluk şeklinde bulunmalıdır.

Bugün akşam, üst düzey bürokratların evinde çok lamba yakılıp akşamki yemeğin bol sofrası yayıldığı Losovski'ye selâm vermek için Abay gelmişti (AY 2, 368).

Osi kün keşke, ulıktar üyelerine köp şamdar jağılıp, keşki şaydıñ mol dastarkandarı jayılp jatkan şakta, Losovskiye amandaskalı Abay kelgen edi (AJ 1, 529).

>> *O akşam, üst düzey bürokratların evinde lambalar yakılıp akşam yemeğinin (~ çayının) zengin sofraları hazırlandığı sırada Abay, Losovski'ye selâm vermek için gelmişti.*

Kaz.nde ilgi hâli eki olmadan kurulan isim tamlamaları, Ttü.ne bire bir aktarılamaz. Çünkü Ttü. “belirtili” ve “belirtisiz” isim tamlamalarında kendine has kurallara sahiptir; bk. Ergin 1972, 382 vd. Aktarıcılar, yukarıda verilen cümledeki *ulıktar üyeleri* şeklini, *üst düzey bürokratların evi* olarak doğru şekilde aktarmalarına rağmen, aşağıdaki cümlede geçen ve aynı özelliklere sahip *añşı kolu* tamlamasında yanılmışlardır.

Mavi doğan “pırr” edip aniden avcı kolundan yere doğru süzüldü (AY 2, 144).

Kök karşığa lıp etip, añşı kolunan jerge karay tüsti (AJ 1, 376).

>> *Boz doğan ansızın “pırr” edip avcunun kolundan yere doğru süzüldü.*

Aşağıdaki Ttü. cümledeki “belirtisiz isim tamlaması”nın hatalı olmasında Kaz.ndeki şekil değil, aktarıcıların hedef lehçe olan Ttü.ne iyi bilmemeleri, belki de önemsememeleri rol oynamıştır, denilebilir. Aynı hata meselâ, AY 1, 240; 258; 259; 280 vs.’de tekrar edilmiştir.

Kısa bir sürede akşam çayından yemek vaktine kadarki zamanda Abay'ın okuyup bitirdiği bazı kitapları ev ahaline güzeli, akıcı bir hikaye tarzında anlatması âdet haline geldi (AY 1, 154).

Azdan soñ, keşki şaydan aska şeyinki mezgilde Abay keybir okıp şıkkın kitaptarın üy işine üdemi ängime kıp aytıp berip otratın ädet

taptı (AJ 1, 104).

>> *Kısa bir süre sonra Abay, okuyup bitirdiği bazı kitapları, akşam çayı ile yemek arasındaki zamanda ev ahalisine (~ evdekilere) güzel, akıcı bir hikâye tarzında anlatmayı âdet edindi.*

İstem hataları: Bir fiil tabanı, açtığı “boşluklar”ı istemine uygun (“Valenz”)¹⁹ “tamlayıcılar”,²⁰ (“Aktant”) ile doldurur. Bu boşlukların sayısı fiilden fiile değişiklik gösterir ve o dile hâkim olanlar tarafından önceden bilinir. Bu boşluklar doldurulduğu ölçüde fiil anlam yönünden bütünlenir. Tamlayıcılar, isim cinsinden olmak üzere tek bir kelimedenden oluşabilecekleri gibi bir kelime grubundan da oluşabilirler ve fiile, onun istediği bir hâlde bağlanırlar; bk. Uğurlu 1999, 18 vd.

Belirtildiği üzere, Türk lehçeleri arasında dizim farkları azdır. Dizim içinde ele alınması gereken istem meselesinde de durum aynıdır. Birçok fiilin istemleri, Genel Türkçede uygunluk göstermektedir. Bu durum, Kaz. ve Ttü. için de geçerlidir. Ancak, bazı fiillerin istemleri, genel olarak Türk lehçeleri arasında olduğu gibi, Kaz. ve Ttü.nde farklılık göstermektedir. İncelediğimiz metinde istemden kaynaklanan hatalara da rastlanmaktadır. Bu hatalar iki kısımda değerlendirilebilir:

Kaynak lehçedeki istemden kaynaklanan hatalar: Aşağıdaki cümlede, Kaz.ndeki *ayttır*- fiili, yapma hâli (“Akkusativ”) alan bir tamlayıcı isterken Ttü.ndeki karşılığı *söz kes-* yaklaşma hâli (“Dativ”) istemektedir. Eğer Ttü.ndeki diğer karşılığı *nişanla-* kullanılmış olsaydı her iki fiil istem bakımından örtüşeceği için hata oluşmayacaktı. Bu cümlede aktarıcıların yanıldıkları bir başka husus, Kaz.ndeki *ayttırıp otur-* şeklini, *söz kes-* olarak aktarmalarıdır. Bilindiği üzere Kaz.ndeki *-p otur-* şekli, hareketin sürekli olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla bu cümle, *söz kes-* veya *nişanla-* gibi son sınırı vurgulayan

(“Finaltransformativ”) bir fiille değil, *istet-* gibi sınır vurgulamayan (“Nontransformativ”) bir fiille aktarılmalıdır; ayrıntılı bilgi için bk. Johanson 1971, 194 vd.

Aygerim’i söz kesen oba varmış, acaba o kim? (AY 2, 50).

Äygerimdi ayttırıp oturğan jer bar degen, ol kim? (AJ 5, 50).

>> **Aygerim’e söz kesen oba varmış, acaba o hangisi?*

>> +*Aygerim’i isteten oba varmış, acaba o hangisi?*

Aşağıdaki cümlede, Kaz.ndeki *hat jaz-* fiili, uzaklaşma hâlinde (“Ablativ”) bir tamlayıcı isterken Ttü.ndeki karşılığı *mektup gönder-* vasıta hâlinde (“Instrumental”) istemektedir.

Mırzahan’dan mektup gönderiyor (AY 2, 16).

Mırzahannan hat jazadı (AJ 1, 295).

>> *Mırzahan’la (~ ile) mektup gönderiyor.*

Aşağıdaki cümlenin bağlamında, Kaz.ndeki *tur-* fiili, yapma hâli (“Dativ”) alan bir tamlayıcı isterken Ttü.ndeki karşılığı *dur-* bulunma hâli (“Lokativ”) istemektedir. Kaz. cümle, Ttü.ne bu fiil yok sayılarak aktarıldığı için *tut-* fiilinin tamlayıcısı âdeta *dışarıya* kelimesi imiş gibi anlaşılmaktadır. Oysa burada *usta-* “tutmak” fiilinin tamlayıcısı, yapma hâlde bulunan *taydı* “tayı” kelimesidir²⁰.

Alşınbay, Ulcan’ın oturduğu evin kapısını açtırıp dışarıya eğitilmemiş kula tayı, yanlamasına tutarak konuklardan dua istedi (AY 1, 261).

Alşınbay, Uljan oturğan üydiñ esigin açtırıp, tuska semiz asav kula taydı köldeneñ ustap turıp, konaktardan bata tiletti (AJ 1, 179).

>> *Alşınbay, Ulcan’ın evinin kapısını açtırdı; eğitilmemiş, semiz, kula tayı yanlamasına tutarak dışarıda durup konuklardan dua istetti.*

Kaynak lehçedeki istemden kaynaklanmayan hatalar: Genel Türkçede olduğu gibi, Kaz. ve Ttü.ndeki fiillerin de çoğunluğu istem bakımından birbirine uygunluk göstermektedir. Buna rağmen, incelediğimiz metinde istem hatalarına rastlanmaktadır. Buna göre; hedef lehçedeki fiilin istemini bilmeyen bir aktarıcının hataya düşmesi için, kaynak lehçedeki fiilin isteminin diğerinden farklı olması da gerekmemektedir. Dolayısıyla hedef lehçe iyi bilinmeden yapılacak bütün aktarma denemeleri “başarılı” olamayacaktır.

Aşağıdaki cümlelerin bağlamında, Kaz.ndeki *as-* ile Ttü.deki karşılığı *aş-* fiilinin istem bakımından farkı yoktur. Ttü.nde *daire sine geç-* şekli de anlamlıdır ve genellikle “çalışma bürosuna girmek” vb. bir durumu ifade eder. Ancak, incelediğimiz metinde bu değil, bilakis “evinden uzaklaşmak” kastedilmektedir.

İki cadde şaşırıp dairesine geçmişti (AY 1, 133).

Eki köşe adasıp, päterinen asıp ketipti (AJ 1, 88).

>> *İki sokak şaşırıp evinden²² öteye geçip gitmişti.*

Aşağıdaki cümlede, Kaz.ndeki *melikte-* ile Ttü.ndeki karşılığı *öv-* fiilinin istem bakımından farkı yoktur. Her iki fiil de yapma hâli alan bir tamlayıcı istemektedir. Buna rağmen aktarıcılar tarafından yanlış aktarılmıştır.

Ara sıra yol kenarında top top sele sazına rastlanıyor. Dalgalanıp, başları sallanıp grup halinde inceden ıslıklıyordu. Koro halinde bütün topları, birliğin ezgisini çalarak mı Sallanıyorlar? Filizlerini bağrına basıp o da taze gençliği, yeni gelen ilkbahara mı övüyor (AY 2, 44).

Anda-sanda jol jağısında tüp-tüp siy kezdesedi. Teñselip, ırğalıp, tobmenen bir ğana nâzik, ızın ün saladı. Öz xorımen özi bop, bar tobı bir intumak küyün tartıp şaykala ma? Balapan kögin bavrına alıp, o da jaña jastık jaña köktemdi mäliktay ma? (AJ 1, 312).

>> *Ara sıra yol kenarında top top sele sazına rastlanıyor. Hepsi birden sallanıp dalgalanarak ince, nazik bir ses çıkartıyordu. Hepsi koro halinde birliğin ezgisini mi söyleyip Sallanıyorlar? Filizlerini bağrına basarak gençliği, yeni gelen ilkbaharı mı övüyor.*

Cümlede yapı bozukluğu: Türk lehçelerinin cümle yapısı, büyük ölçüde Genel Türkçe cümle yapısına benzerlik gösterir. Bir başka deyişle, Türk lehçelerinin cümle yapıları büyük ölçüde birbirleriyle örtüşür. Buna rağmen incelediğimiz metinde, yanlış kurulmuş cümlelere de rastlanmaktadır.

Aşağıdaki Ttü. cümle, yapı bakımından doğru kurulmamıştır.

Geçen sene beni mevkimden sizin gibi alçakların tesiriyle oldu (AY 2, 337).

Bıltır basımnan därecedmi alğızğan sen kırşankıldırın kesirleriñ (AJ 1, 508)²³.

Cümlelerin yüklemi *oldu* kelimesine bağlı unsurlar belirlendiğinde, bazı kısımlar boşlukta kalır. Bu cümlelerin yapısı şu şekilde tahlil edilebilir:

[1[Zarf] 2[?] 3[Zarf] 4[Yüklem]]

[1[Geçen sene] 2[beni mevkimden] 3[sizin gibi alçakların tesiriyle] 4[oldu]]

Yukarıdaki Kaz. cümlelerin, Ttü.ne doğru aktarımı şöyle olmalıdır:

>> *Geçen yıl bana mevkimi kaybettiren (~ elimden ünvanımın alınmasına sebep), siz alçakların²⁴ hatalarıdır.*

Cümlede anlam bozukluğu: Bu çalışma boyunca hata tiplerine göre sınıflandırılmaya çalışılan bütün cümleler, aynı zamanda anlam yönünden bozuktur. Bir başka deyişle; incelediğimiz Ttü. metindeki cümleler, eğer Kaz. aslından doğru aktarılmış olsalardı, anlam yönünden de doğru olacaktı. Burada sadece bir örnekle konuyu vurgulamak istiyoruz.

Aşağıdaki Ttü. cümlede, *Abay'a öfkelenmekle birlikte* kısmından sonra, Kaz. aslını doğru yansıtmaması göz ardı edilirse, cümlenin anlam yönünden doğru olabilmesi için meselâ, *Dilda bunu belli etmiyordu* şeklinde devam etmesi gerekirdi; bk. 2. c. “yanlış yapı seçimi”.

Abay'a öfkelenmekle birlikte Dilda'nın böyle sert, mağrur ve soğuk tutumu gün geçtikçe artıyordu (AY 2, 49).

SONUÇ

Türk lehçeleri arasında yapılacak metin aktarmalarının doğru ve hızlı olabilmesi, ancak bunun nazarî yönü ve teknikleri iyi bilindiği takdirde mümkündür. Bu konuda “karşılaştırmalı dil bilimi” (“kontrastive Linguistik”) ve “tercüme bilimi” (“Übersetzungswissenschaft”) metotlarını kullanarak her lehçenin diğerine olan benzerlik ve ayrılıklarının ortaya konması gerekmektedir. Türklük bilimimin en önemli konuları arasında olması gereken böyle çalışmalar ise henüz yok denecek kadar azdır. Bunun için, Türk Dün-

yasında kullanılan yazı dillerinden aktarma yapmak, hem önemli ve gerekli, hem de zordur.

Bu çalışmada, iki lehçe arasında aktarma yaparken düşülebilecek hata tipleri, “Abay Yolu” adlı eser çerçevesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda; Kazak ve Türkiye Türkçesi arasında yapılacak bir aktarmada “kelime”, “yapı” ve “dizim” yönünden hatalar yapılabileceği belirlenmiştir.

Kelime ve yapı yönünden olan hatalarda; sözlüğe bakmadan sezgiye dayanılarak yapılan aktarmaların başarısız olabileceği tespit edilmiştir. Aktarının, her iki lehçenin imkânlarını iyi bilmesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra; her iki lehçede de bulunan ve ses vb. yönlerden eş değer gibi gözükmelerine rağmen, anlam alanları veya görevleri bakımından tamamen örtüşmeyen kelime veya yapılar, yani “yalancı eş değer”ler, büyük bir mesele oluşturmaktadır. Türk lehçelerinde kullanılan fiillerin farklı istemlere sahip olabilmesi de aktarmada hatalara yol açabilmektedir. Yukarıdaki bölümlerde adı geçen hata tipleri bölümler hâlinde ele alınmış ve başarılı bir aktarma için tekliflerde bulunulmuştur.

AÇIKLAMALAR

¹ Krş. “Türk dilleri; Türk şiveleri; Tyurskie yazıki; Türksprachen; Turkic languages”.

² Aktarılan kısım, eserin 1989 baskısında 1. cildi; 12 ciltlik “Şığarmalar” (Külliyat) içinde, 1968’de yayımlanan 5.-6. ciltleri teşkil etmektedir.

³ Bk. Oraltay 1984, 178.

⁴ Meselâ Ttü. “çık-: Kaz. şık-” (Ercilasun 1991, 128).

⁵ Meselâ Ttü. “yaprak: Kaz. japıtrak” (Ercilasun 1991, 966).

⁶ Bk. Almanca “Bedeutungsfeld, lexikalisches Feld, Sinnbezirk” ; İngilizce “lexical / semantic field” (Bußmann 1983, 589).

⁷ Bk. “zar: 1. ince perde veya örtü; kadınların örtündükleri çarşaf, car; ince ve yumuşak yaprak durumundaki organlara ve organ bölümlerine verilen ad; birbirine sımsıkı yapışık hücre veya moleküllerden oluşan ve bitkilerin çeşitli bölümlerini bir kın gibi saran ince tabaka; 2. tavla ve başka oyunlarda kullanılan kemik, fil dişi, plâstik gibi maddelerden küp olarak yapılan ve altı yüzünde, birden altıya kadar benekler bulunan oyun aracı” (Parlatır 1998, 2498).

⁸ Eğer bir aktarma metni, ancak çeşitli sözlükler vasıtasıyla az çok anlaşılabilirse, başarılı bir aktarmadan söz edilemeyeceği gayet açıktır.

⁹ Bk. Parlatır 1998, 774.

¹⁰ Kaz. cümlede; ölen çocuğun annesi olan Karacan’ın, bastramadığı acısıyla yüksek sesle ağladığı vurgulanmaktadır; ancak Kaz. aslındaki kelimelere sadık kalınarak yapılan aktarmalar, Ttü.nde “doğru” olmamaktadır.

¹¹ “dombıra: Kazak Türklerinin millî müzik aleti” (Oraltay 1984, 68).

¹² “biberlemek: Biber serpmek, biber katmak “ (Parlatır 1998, 288).

¹³ “etik: çizme” (Oraltay 1984, 81).

¹⁴ “manat: çoğunlukla dış giysiler dikilen kumaş çeşidi” (Oraltay 1984, 194).

¹⁵ “tımak: Kazak Türklerinin şapkası” (Oraltay 1984, 284).

¹⁶ Bk. “maksattı keler şak” (İysayev 1996, 112).

¹⁷ Krş. “maydanozlu çorba” x “çorbalı maydanoz”.

¹⁸ Bk. Ttü. “mum: Kaz. şam”; Ttü. “lâmba: Kaz. may şam” (Ercilasun 1991, 536; 608)

¹⁹ Bk. Bußmann 1983, 567 vd. Bazı dil bilimi çalışmalarında “Rektion” terimi kullanılmaktadır (Bußmann 1983, 433; 568); “rektion”, “fiillerin rejimi” (Korkmaz 1995 b, 226).

²⁰ Krş.: “tümleç” (Korkmaz 1992, 152).

²¹ Ttü.deki *tut-* fiili başka bağlamlarda yapma hâlinin yanı sıra bulunma hâliyle de tamlayıcılar alabilmektedir.

²² Krş. “päter: şehirdeki ev tipi, daire” (Oraltay 1984, 224).

²³ Bu cümlenin Kaz. aslında da; *sen kırşañkılardıñ kesirleriñ* kısmı Genel Türkçe açısından hatalıdır: Bunun doğrusu; ya *sen kırşañkınıñ kesirleri* ya da *kırşañkı senderiñ kesirleri* olmalıydı. Aktarılan cümlede bu hata yansıtılmamıştır.

²⁴ Krş. “kırşankı: aksi, çok ve pis sözler söyleyen kimse” (Oraltay 1984, 187).

KAYNAKLAR

- AJ 1 = ÄVEZOV, M. (1989), *Abay Jolu I*, Almatı.
- AJ 5 = ÄVEZOV, M. (1968), *Şığarmalar 5. Abay Jolu*, Almatı.
- AY 1 = İSMAİL, Z. - A. Güngör [Aktaran] (1997), *Abay Yolu I*, (= Bilig Yayınları 9), Ankara.
- AY 2 = İSMAİL, Z. - A. Güngör [Aktaran], (1997), *Abay Yolu II*, (= Bilig Yayınları 10), Ankara.
- BUBMANN, H. (1983), *Lexicon der Sprachwissenschaft*, (= Kröners Taschenausgabe 452), Stuttgart.
- DEVELLİOĞLU, F. (1993)¹¹, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Eski ve Yeni Harflerle*, (= Aydın Kitabevi Yayınları 1), Ankara.
- ERCİLASUN, A. B. ve diğerl. (1991), *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, (= Kültür Bakanlığı Yayınları 1371), Ankara.
- ERGİN, M. (1972), *Türk Dil Bilgisi*, (= İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 785), İstanbul.
- İYSAYEV, S. M. (1996)², *Kazak Tili*, Almatı.
- JOHANSON, L. (1971), *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkisch-türkischen Aspektsystems*, (= Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Turcica Upsaliensia 1), Upsala.
- KORKMAZ, Z. (1992), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 575), Ankara.
- KORKMAZ, Z. (1995 a), *-ası / -esi Gelecek Zaman Sıfat-fiil (Participium) Ekinin Yapısı Üzerine, Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 629), Ankara, s. 145-150.
- KORKMAZ, Z. (1995 b), *Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekimi Ekleri ve Fonologie-Morphologie Bağlantısı, Türk Dili Üzerine Araştırmalar II*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 629), Ankara, s. 222-231.
- ORALTAY, H. ve diğerl. [Çeviren] (1984), *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, (= Türk Dünyası Araştırmaları Yayınları 8), İstanbul.
- PARLATIR, İ. ve diğerl. (1998)⁹, *Türkçe Sözlük*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 549), Ankara.
- TEKİN, T. (1968), *A Grammar of Orkhon Turkic*, (= Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series 69), Bloomington - The Hague.
- UĞURLU, M. (1999), *Memlûk Türkçesinde Zarf-fiilli Parçaların Dizimi*, (= Türk Dil Kurumu Yayınları 712), Ankara.

TRANSLATION PROBLEMS BETWEEN THE TURKIC LANGUAGES AND THE NOVEL “ABAY JOLI”

Assoc. Prof. Dr. Mustafa UĞURLU
Kırıkkale University, Faculty of Arts and Sciences

ABSTRACT

The cultural integrity of the Turkic peoples (“Turcia”) could only be achieved provided that scientific, cultural and literary works of each community are made known to each other. The greatest difficulty standing before that is that several different standard languages and script systems have been used because of certain historical and political reasons. The best way to cope with this difficulty in the short term is to translate the scientific, cultural and literary works into each language.

So far very few of such works belonging to the other Turkic peoples have been translated into Turkish. One of them is *Abay Joli* (Abay Road) written by an outstanding Kazakh scientist and writer, Muhtar Avezov, the work of whom is thought to be the masterpiece of both his own and the Kazakh literature. The work tells about the life of Abay Kunanbayulı (1845-1904), a famous Kazakh poet, thinker and statesman.

Making translation between the Turkic languages has proved to be difficult and this is confirmed by the translated version of the work *Abay Joli*. The object of this study is to find out what sort of mistakes could be made while making translation between the two Turkic languages, and it has been understood that it is probable to make lexical, morphological and syntactical mistakes. Some suggestions have also been made how to avoid making such mistakes.

Key Words:

False equivalence (= “false friends”), Translation, The Novel “Abay Joli”,
Turkic languages

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА МЕЖДУ ТЮРКСКИМИ ЯЗЫКАМИ И ПОВЕСТЬ «ПУТЬ АБАЯ»

Доц. Др. Мустафа УГУРЛУ
Университет Кырыккале
Факультет естественных и гуманитарных наук

РЕЗЮМЕ

Культурное единство тюркского мира может быть претворено в жизнь тогда, когда произведения науки, культуры и искусства будут всем доступны. Главное препятствие на пути к этому – сегодня в тюркском мире вследствие исторических и политических факторов существуют различные письменные языки и системы алфавитов. Преодоление этого препятствия самым кратчайшим путем – перевод произведений науки, культуры и искусства на письменные языки.

До настоящего времени единицы произведений тюркских народов были переведены на турецкий язык. Одно из этих произведений – повесть выдающегося сына казахского народа Мухтара Ауэзова «Путь Абая». Повесть «Путь Абая» является шедевром Мухтара Ауэзова и казахской литературы. Тема произведения – жизнь выдающегося поэта, мыслителя и государственного деятеля казахского народа Абая Кунанбаева (1845-1904).

У перевода между тюркскими языками есть свои специфические трудности. Опубликованный перевод произведения подтверждает это. Эта статья, исходя из повести «Путь Абая» была написана с целью выявления возможных типов ошибок при переводе. В результате при переводе с казахского на турецкий и наоборот могут быть совершены ошибки в плане «слов», «структуры» и «порядка слов», для избежания подобных ошибок предлагаются рекомендации.

Ключевые Слова:

Путь Абая, Перевод, Тюркские языки, Ложные синонимы